

I N G E L A
J O H A N S S O N
Gemenskap som motstånd

”Här är ingen som ska slå sönder nåt samhälle, eller något annat.” Gruvarbetare Harry Isaksson från Malmberget gav svar på tal under en av de många heta diskussionerna i förhandlingarna med LKAB när han upplevde att strejkkommittén och gruvarbetarna blev utmålade som om de hade gjort en oförrätt mot gruvsamhället, och mot det stora gruvbolaget som skapade jobb. Man menade att gruvarbetarna var oansvariga. Men deras tanke var ju den motsatta. Gruvarbetarna ville till varje pris hålla ihop samhället. Det var media, LO, LKAB och staten med Socialdemokraterna i spetsen som slog sönder samhället, menade man. Hotet kom utifrån, inte från gruvarbetarna.

När jag började med mitt arbete om ”Strejkkonsten” hade det precis varit 40-årsjubileum, nu firas 50-årsjubileum. Då hade strejken gått mig förbi, nu tio år senare finns gruvstrejken lagrad i min kropp. När jag nu tänker tillbaka på strejken stannar jag kvar vid idén om gemenskap som motstånd. Gemenskap var centralt för gruvarbetarna på flera nivåer. Det kunde gälla allt från de bortrationaliserade gemensamhetsutrymmena i gruvstugorna under jord, vilka hade varit så betydelsefulla för gruvarbetarnas sammanhållning, till omständigheten att arbetarna under strejken ville framstå som eniga för att på så sätt undvika en splittring av samhället. Men människorna splittrades ofrånkomligen då de inte stod enade. Två linjer utvecklade sig. Den ena gick ut på att man skulle stå fast vid det som stormötena beslutade om, samt att det fanns en chans till verklig förändring om man fortsatte att strejka; den andra handlade om att sätta sitt hopp till en kompromiss med LO, som var för en återgång till arbetet. Det var den senare linjen som vann. Såren är ännu inte läkta, men trots konflikten nåddes i efterhand kanske en försoning eftersom strejken ledde fram till MBL och LAS. Efter Hamnarbetarstrejken i Göteborg 1969 öppnade gruvstrejken för den stora vilda strejkvåg som pågick under 1970-talet med städerskestrejken, skogsarbetarstrejken med flera.

Efter att jag började utforska strejken har jag då och då hållit presentationer och skrivit artiklar, aktiverat tankar och

berörts på nytt av minnena, så som vid det här tillfället för att fira strejkens jubileumsår. Jag har lyssnat på oändligt många diskussioner och debatter som dokumenterats genom såväl filmer som teaterpjäser. Jag har tagit del av tidningsartiklar, litteratur och sakprosa och framförallt den konst som samlats in till stöd för de strejkande. Därtill ett fyrtiotal intervjuer med olika aktörer. Allt detta material gav mig en bild av kampen, något som jag undersöker i min bok *Strejkkonsten: röster om kulturellt och politiskt arbete under och efter gruvstrejken 1969–70* (2013). Det var inte det att dokumentation saknades, men att inom konsten sammanväva strejken med en solidaritetsrörelse hade inte gjorts forskningsmässigt i någon större utsträckning.

Nu, när jag på nytt befinner mig vid tiden för gruvarbetarnas strejk 1969–70, kan jag till och med fascineras av det som Ove Haarala påtalar i en intervju: tjusningen med att jobba under jord. För det som har med jord som materialitet att göra, det gamla samhällets industriella lager, maskinrörelser och människors gemenskap, är som forntidens inskriptioner på hällristningar. De betraktas i vår digitala värld som något vi kan längta tillbaka till, en annan civilisation:

Jag blev gruvarbetare 1960 – sen var jag 39 år under jorden. Världens bästa arbetsplats. Helt underbar. Man längtade till jobbet – semester var det värsta jag visste. Att gräva i sanden nånstans i utlandet höll jag på att bli tokig av. Det var jobbet, gruvkartor och sammanhållning som gjorde att jag gillade det. Jag jobbade fyra månader ovan jord, det var de hemskaste i mitt liv. Jag tyckte jargongen och snacket inte var detsamma som det jag upplevt under jord.¹

Jag har följt den senaste hamnarbetarkonflikten på APM Terminals, Nordens största containerterminal, i Göteborgs hamn på håll. Precis som för gruvarbetarna ville arbetsgivaren utmåla hamnarbetarna som oansvariga. Kampen stod om rätten till eget kollektivavtal. Hamnarbetarförbundets medlemmar tackade nej till det hängavtal på Transportarbetarförbundet som erbjöds, och strejken blev ett faktum.

Den långa konflikttiden ledde till en hamnseger. Rätten att få förhandla lokalt och få lokala kollektivavtal. Men sedan kom det abrupta motdraget: en förkrossande anti-strejklag från LO och det socialdemokratiska regeringspartiet som syftade till att förhindra politiska strejker samt möjlighet att skapa förutsättningar för Gula fack (arbetsgivarstödda fackföreningar). Istället öppnade man upp för utländska kollektivavtal.

På Norra Bantorget vid *Strikeback försvara strejkrätten!* för drygt ett år sedan fanns det en känsla av enighet i luften. Fanorna vajade vid Brantingmonumentet, Carl Eldhs största skulptur. IF Metalls tal gick till attack och manade till kamp. När jag nu sitter och tittar på den fina dokumentationen på deras hemsida, framträder röster som beskriver det mänskliga värdet. Om man vill kan man läsa och ta del av de enskilda och kollektiva beskrivningarna av livet och det arbete som hamnarbetare generationsvis har upplevt. Dokumentationen ger sammantaget en bild av gemenskap i ett allt mer automatiserat samhälle, där mänskliga relationer mekaniserats för ett bättre cv. Dessa olika kamper – gruvarbetarnas och hamnarbetarnas – hör ihop även om de utspelar sig vid olika tidpunkter och behandlar olika sakfrågor. Likheterna dem emellan är större än skillnaderna, som till exempel rätten att förhandla lokalt och kraven på arbetsmiljöskydd gällande dieselgaser både i gruva och i lagerlokaler. De olika förbunden har traditionellt gett varandra stöd, människor har backat upp varandra precis som äldre arbetare backade upp de unga. Vänner backar upp vänner. För så fungerar arbetarklassen. För att skapa en plattform av motstånd, värdighet och integritet håller man ihop mot arbetsköparen. Och, som en förlängning av arbetarna och deras organisering, fungerade även fackföreningsrörelsen som representant för den andan. I ett mötesprotokoll från Svenska järn- och metallarbetareförbundet nämns att: ”sammanslutning bland järn- och metallarbetare är nödvändig, emedan den enskilda arbetaren, ensam ej förmår förbättra sin politiska och ekonomiska ställning, men genom sammanslutning och enighet kan Järn- och metallarbetarna ernå bättre levnadsförhållanden och människovärdiga rättigheter.”

Från hamnarbetarnas egna arkiv lyssnar jag på en bandad arbetsmiljödebatt om de cancerframkallande ämnen som fanns i dieseln på 1980-talet, där Hadar Sandberg, gruvfacklig företrädare från Malmberget, ger hamnarbetarna sitt stöd. Den avgasrelaterade överdödligheten i lungcancer bland hamnarbetare var säkerligen lika hög som hos gruvarbetarna (om inte högre). Jag känner igen de raka solidariska orden från gruvstrejken, som ekar från Martin

Gustavsson och Harry Isaksson. Att prata utan att linda in orden, att prata om mänskligt värde, att prata för alla människors lika rättigheter, att prata utifrån den kollektiva kroppen och gemenskapen.

Programledaren: – Håller du med Gunnar att man kan ta till så starka ord mot Arbetarskyddsstyrelsen?
Hadar Sandberg: – Ja, det är alldeles riktigt som Gunnar säger. [...] Du vet ju att det ligger till på det viset att vi har ju en fruktansvärd överdödlighet här i gruvan i Malmberget sen de införde dieseldrift. Det måste ju Arbetarskyddsstyrelsen känna till. Vi har fått sänkta gränsvärden till 2 dpm på kvävedioxiden exempelvis och 25 på kväveoxiden. Men vi behöver värden vi också. [...] Jag kan väl säga så här att Alf Löwenberg 1973, kommunisternas representant, tog upp den här frågan i Riksdagen för att få ett förbud mot dieseldriften. Men alla de andra var inte eniga om den här saken så jag kan väl säga att det här är en delikatess på Palmes dukade bord som fortsätter. Det är viktigt här, jag tycker att vi ska sätta oss ner, Arbetarskyddsstyrelsen, hamnarbetarna och gruvarbetarna och göra slag i saken här: ett totalförbud emot dieseldrift i gruvor och i allra högsta grad i containrar och i lastrum! Jag kan ju säga det, att när det gäller containrar och lastrum, där kan ju arbetare bli exponerade utav kvävedioxid så att de aldrig vaknar upp igen!²

Som ung blev man alltid väl omhändertagen av de äldre gubbarna, säger den före detta fackligt förtroendevalda i Hamnarbetareförbundet, Hans Kindgren, i en av de filmer som ligger uppe på förbundets hemsida:

[...] det var aldrig någon skit utan det var tillrättavisningar och det var råd i all välmening men vi blev väldigt väl bemötta måste jag säga, så man kände sig direkt från början väldigt hemma i hamnen, så var det ju. Alltid livliga diskussioner och debatter på dagarna gubbarna sinsemellan [...]. I slutet av 70-talet började jag som skyddsombud [...]. Man blev också väldigt respekterad utav alla, framförallt backade gubbarna upp en, att gick man ut och sa att detta är fel och så här kan det inte vara, så här kan vi inte hålla på. Nänä, säger du att det är så, då ger vi fan i det, då gör vi någonting annat istället. Du hade alltid full uppbackning som förtroendevald i Hamnarbetareförbundet.

Min far, som var glasmästare men inte fackligt aktiv, berättade om gemenskap mellan ”gubbarna” och om att hålla ihop. Utan det skulle inget ha fungerat i en

glasblåsarverkstad med ett eget litet kretslopp av olika moment som finjusterades minutiöst. De samlades på fritiden, de var en kraft att räkna med i samhället, men samtidigt skulle de vara lojala mot företaget. Utan företag, inget jobb. Det var när den så kallade "bruksandan" var rådande och företaget var involverat i samhällsbygget utanför arbetsplatsen, som att bidra till ett Folkets Hus, eller till lokala fotbollsplanen. Arbetsmiljömässigt tror jag inte att de drev igenom särskilt mycket, för hur gör man det i en helmanuell industri? Armarna skyddades med hjälp av lindad asbest, glaset som blåstes innehöll arsenik och bly. Föroreningarna passerade pipan mellan munstycke och glasmassa, även om piporna byttes ut och doppades i vatten. Glasbruken tillhör de tio mest förorenade platserna i Sverige idag. Många med mig undrar hur mycket gifter som sipprat ner i grundvattnet. Träden dör, ett efter ett, i trädgårdar kring de nedlagda glasbruken, och kravet på saneringen läggs på de enskilda individerna och kommunerna.

Gruvstrejken gick hårt mot staten. Andra motståndshandlingar med liknande agenda är Alta-konflikten, och även den tidsmässigt mer närliggande kampen om Kallak/Gállok 2013. I Alta reste sig ett motstånd mot att norska staten ville bygga ut vattenkraften och dämna upp Altaälven. Kampanjorganisationen "Folkeaksjonen mot utbygging av Alta-Kautokeinovassdraget" inledde med ett passivt motstånd men övergick i ett senare skede till civil olydnad. Protesterna pågick under 70- och 1980-talet. Alta-konflikten var mer än en miljökamp mot ett vattenkraftsbygge, den blev historisk för att ha bidragit till att samers grundläggande rättigheter i Norge stärktes.

Kamp Kallak/Gállok-protesten minns jag från utställningen "Gállok Protest Art" på Norrbottens museum år 2013. I den visade samiska och svenska konstnärer konstverk och dokumentationer från platsen där motståndet mot gruvbolaget Beowulf Mining ägde rum. Det var en blandad grupp av gruvmotståndare, konstnärer, miljöaktivister och konsthantverkare som möttes vid vägblockaden och i aktivistlägret. När provsprängningar för mineralutvinning genomfördes i Gállok/Kallak utanför Jokkmokk väcktes protester i trakten. Utöver den civila olydnaden mot gruvbolaget blev lägret en kreativ mötesplats där konstverkade som ett slags proteststrategi. Konstnären Katarina Pirak Sikku deltog och gjorde verket Gállok Kallak (2013). Verket fungerade både som en aktion och dokumentation där åklagares, polisers, demonstranternas och gruvbolagets fotavtryck på en markduk skapade ett frottage.

En annan proteströrelse som jag lärde känna i mitt arbete var ockupationen av en högplatå i norra Bohuslän, i Tanums kommun. I ett två mil långt och en mil brett område, mellan Bullaresjöarna i väster, Örekilsälven i öster och Kornsjöarna i norr, pågick en vakthållning mot den provborrning som staten planerade med syfte att finna en lämplig förvaringsplats för kärnavfall. De protesterande höll ut så länge att "Rädda Kynnefjäll" kom med i Guinness rekordbok som världens längsta protestaktion. Deltagarna i aktionen höll vakt under både dag- och nattsift. I början var det två vakthållningar på två strategiska platser i vägkorsningar med utkik från tält och husvagn. Men sedan byggdes en stuga, "Lundens vaktstuga", med bekvämligheter som fyra sängplatser och en vedkamin. Vatten hämtades hos grannen Erik Johansson i Lunneskog. Erik och Lunneskog var ett nav, under årtal anordnades Kynnefjällsdagar och event på Eriks föräldragård.

Behövde de vakta så länge som tjugo år? Det är nog den mest vanligt ställda frågan, och även den jag ställde till dem. Ja, de ville ha tydliga besked, ett skriftligt dokument, innan de vågade släppa vakten. Och de fick till slut en skriftlig garanti av dåvarande miljöminister Kjell Larsson att Kynnefjäll inte kommer att bli förvar av utbränt kärnbränsle. Den 7 februari 2000 gick sista vakten hem. Brevet från miljöministern finns inramat i stugan. Under de tjugo åren hände egentligen inget dramatiskt. En gång, i april 1980, kom lastbilar med tung borrustrustning körande på grusvägen. Men de körde fast i leran, därefter var protesten igång med en folklig blockad och staten hade inte en chans att fortsätta med transporten av maskinerna som skulle borra. Nu, som minne av ockupationen har vaktstugan öppnats för allmänheten. I den tjugofem kvadratmeter stora stugan kan man läsa inskriptioner på väggarna, se slöjdade ting och läsa beskrivningar och noteringar om hur vakten skulle larma vid hot.

De flesta anteckningarna från dagböckerna som skrevs av vakthållarna på Kynnefjäll beskriver de dagliga rutinerna som att hämta vatten och elda i kaminen. Där finns naturbetraktelser och beskrivningar av umgänget med de boende, liksom funderingar på diverse politiska utspel i nyheterna om förvaring av atomsopor. Eva Antonsson berättade att gemenskapen var väldigt påtaglig. Stugan blev som ett extra tillhåll, en paus i vardagen, ett lantställe som delades kollektivt, man fick ett större umgänge än bara genom arbetsplatsen. Där fanns en vila i skogen i ljudet av talgoxe och sprakande eld. Detta samtidigt som de visste att det de gjorde var viktigt för hela den globala miljörörelsen.

Fotografi: Rolf Ericsons bildarkivet, Norrbottens museum

Interiör vaktstuga. Dokumentation utförd till Ingela Johanssons utställning *Segern kan vi nå med att vakta och vaktas*. Fotografi: Karolina Pahlén.

Människor kom från hela världen och besökte stugan, och medias uppvaktning var bitvis mycket stor. Men under de tjugo åren var inte strålkastarljuset intensivt hela tiden, utan intresset för Rädda Kynnefjäll kom och gick. Under tiden växte barnen upp och olika livsöden formades samtidigt som omsorgen om platsen alltid fanns där. De var ständigt på sin vakt om faran hotade allt det där trygga. Gemenskapen skapade en ogenomtränglighet som blev omöjlig för kärnkraftsindustrin och staten att forcera. Precis som för gruvarbetarna var motståndet synligt, men trots att konfliktytan var skarp bjöd man in till debatt eftersom det fanns en vilja att förstå varandras argument, för kanske kunde motståndarsidan vinnas över.

2 december 1980

Vi åker hit i mörker o kyla, sen sitter vi här o väntar på att dagen skall ljusna, vi kokar kaffe, spanar efter bilar, ibland får vi besök av Kynnefjälls ”vänner”. Vi kopplar av allt vårt vardagliga o njuter av stillheten. En dag på Kynnefjäll är en vila för kropp o själ. Idag har det regnat o snöat, men nu har himlen lyst röd av solnedgång, snön lyser vit, jag har matat talgoxen som kvittrat tack.³

Genom att dela skeenden tillsammans, som konfliktytor i en motståndshandling, en strejk eller en ockupation, ges det tillfällen att växa och forma identiteter i relation till varandra. Sådana möjligheter skapar den kollektiva gemenskapen. Jag antar att de gemensamma erfarenheterna fortfarande upplevs som omvälvande eftersom kärleken till människorna och till platsen har fortsatt att vara närvarande långt senare i livet. Gruvstrejken och Rädda Kynnefjäll väcker ofta varma, känslofulla minnen. Tiden låses fast vid en viss euforisk punkt som uttrycks med kärleksfulla ord när minnet återberättas.

Jag avslutar den här artikeln med ett kärt möte med en av dem som jag har fortsatt att prata med sedan jag började min vandring med gruvstrejken. På ett kafé på Ringvägen i Stockholm träffar jag filmaren Margareta Vinterheden som tillsammans med Alf Israelsson gjorde filmen *Gruvstrejken 69/70* (1970), och frågar om hon har hört ifall det idag pratas om att strejken firas. Margareta som själv är från Malmberget svarar: ”Man pratar inte om den”. Jag undrar om det fortfarande är känsligt. Hon svarar: ”Det är flytten man pratar om nu, den har påverkat människors liv något enormt”. Gruvindustrin förenar och splittrar människor fortsatt, inget oväntat, men Margareta vill fira, säger hon. Alla borde göra det.

- 1 Ingela Johansson, *Strejkkonsten: röster om kulturellt och politiskt arbete under och efter gruvstrejken 1969–70*, Göteborg: Glänta förlag, 2013, s. 395.
- 2 Hamn4ans digitala arkiv, *arvet.hamn4an.se/ljud*.
- 3 Dagboksanteckning, Rädda Kynnefjäll av Ester Häggman, Bohusläns Föreningsarkiv. 19XX?

INGELA JOHANSSON

född 19XX. Konstnär och skribent. Aktiv i bland annat olika studiegrupper som Folkfrontens estetik och Arbetarkonstgruppen på Mint/ABF. 2013 gav hon ut boken *Strejkkonsten: röster om kulturellt och politiskt arbete under och efter gruvstrejken 1969–70* (red. Kim Einarsson & Martin Högström, Glänta förlag).